

Inhoud

Inleiding – H.J. Selderhuis	7
1. Principieel deel	9
a. Kerkorde, kerkrecht en kerkverband – H.J. Selderhuis	11
b. Bijbelse gegevens – W. Silfhout	14
c. Theologische beginselen – H.J. Selderhuis	23
d. Recht en gerechtigheid – J. Smit	31
e. Kerkorde en belijdenis – P.L. Storm	42
f. Kerkelijk recht en burgerlijk recht – W.A. Zondag	51
2. Historisch deel	63
a. De vroege kerk – A. Veuger	65
b. De middeleeuwen – A. Veuger	77
c. Reformatie	91
1. Luther, Zwingli en Bucer – W. van 't Spijker	91
2. Calvijn – H.A. Speelman	104
3. Anglicanen en puriteinen – A. Veuger	126
d. Nederland	138
1. De kerkelijke vergaderingen in de Nederlanden in de zestiende eeuw – A. van Harten-Tip	138
2. De synode van Dordrecht en de Dordtse Kerkorde – J.T. van den Berg	162
3. Kerkrecht in de negentiende eeuw – W.J. van Gent	171
4. Ontwikkelingen in de twintigste en eenentwintigste eeuw – C. van den Broeke & J.T. van den Berg	186
3. Systematisch deel	207
a. Stelsels van kerkregering – C.T. Boerke	209
b. Diensten	217
1. Ambten – H.J. Selderhuis	217
2. De predikant – H.J. Selderhuis	226
3. De ouderling – D. Quant & W.J. van Gent	238
4. De diaken – D. Quant	352
5. Andere ambten en diensten – M. Renkema-Hoffman	262
c. Kerkelijke vergaderingen	272
1. Aantal, gezag, organisatie, leiding – D. Quant	272
2. De kerkenraad – D. Quant & H.J. Selderhuis	283
3. Meerdere vergaderingen – C. van den Broeke	293
4. Notuleren en bewaren – schriftelijke verslaglegging in de kerk – M. Golverdingen	304

5. Appèl en revisie – H. de Hek	313
6. Kerkvisitatie – W.J. van Gent	322
7. Deputaatschappen – C. van den Broeke	337
d. Leer, sacramenten en liturgie	342
1. Bevestiging en binding – H.J. Selderhuis	342
2. De doop – H.J.Th. Velema	344
3. Het avondmaal – H.J.Th. Velema	351
4. Trouwen en rouwen – W. Silfhout	358
5. Feest- en biddagen – P.L. Storm	370
6. Liturgie – A. Veuger	378
e. Tucht	388
1. Beginselen en procedures van tucht – T.E. Boele-Noort	388
2. Tucht over belijdende leden en doopleden – T.E. Boele-Noort	404
3. Tucht over ambtsdragers – W.A. Zondag	412
4. Attestaties – W.A. Zondag	432
4. Praktisch deel	445
a. Letter en geest van de kerkorde – J.L. Schreuders	447
b. Kerk, kerkrecht en privacy – M.J.W. Hoek	453
c. Kerk en arbeidsrecht – W.A. Zondag	468
d. Kerk en aansprakelijkheid – H. de Hek & W.A. Zondag	492
e. Kerkrecht, macht en misbruik – D. Quant	499
Auteursinformatie	506
Trefwoordenlijst	508

Inleiding

Het klinkt wellicht niet aangenaam, maar feit is dat kerkrecht vooral opbloeit rond kerkelijke conflicten. Onenigheid in de kerk brengt al snel bij vragen over bevoegdheden, regelingen, rechten en plichten. Positiever gezegd: juist bij kerkelijke moeilijkheden blijkt hoe belangrijk kerkrecht is en hoe essentieel heldere en vastgelegde afspraken zijn. De breuk tussen Rome en Reformatie werd formeel een feit toen op 10 december 1520 Luther en zijn collega's en studenten zowel de banbul als de kerkrechtelijke handboeken in het vuur gooiden en de reformatoren de kerk en dus het kerkrecht opnieuw moesten doordenken en organiseren. Rond de discussies die hun afsluiting vonden in de Synode van Dordrecht 1618/19 ging het niet alleen om een leerstellige kwestie, maar nadrukkelijk ook om kerkrechtelijke vragen, terwijl het nadenken over een passende kerkorde voor de Nederlandse gereformeerde kerk al sinds het begin van de Tachtigjarige Oorlog gaande was. Het resultaat van dit alles werd vastgelegd in de Dordtse Kerkorde, en vervolgens in de uitleg van de principes en achtergronden van die kerkorde door de jongste deelnemer van Dordt, Gisbertus Voetius (1589-1676), die van 1634 tot zijn dood hoogleraar te Utrecht was. Uit zijn colleges ontstond zijn vierdelige standaardwerk *Politica ecclesiastica* (1663-1676), waarin hij uitvoerig zowel de beginselen als de praktijk van het gereformeerde kerkrecht uiteenzette. Uitgangspunt voor hem is dat de kerkelijke gemeenschap tot stand komt mede dankzij de vrijwillige instemming van de betrokkenen. Een volgende impuls aan de bezinning op het gereformeerde kerkrecht werd gegeven door de Afscheiding van 1834 en daarna door de Doleantie van 1886, die beide een terugkeer naar de Dordtse Kerkorde voorstonden. Gedocumenteerd werd dit in de twee delen *Kerkelijke Adviezen* (1921/22) van F.L. Rutgers (1836-1917), die van 1897 tot 1910 als hoogleraar kerkgeschiedenis en kerkrecht aan de Vrije Universiteit werkzaam was, en in de twee dikke delen *Gereformeerd Kerkrecht* die H. Bouwman (1863-1933), hoogleraar kerkgeschiedenis en kerkrecht in Kampen, publiceerde; het eerste deel verscheen in 1928 en het tweede deel verscheen postuum in 1934. Vervolgens zorgde met name het conflict in de Gereformeerde Kerken dat tot de Vrijmaking van 1944 zou leiden tot een nieuwe kerkrechtelijke bezinning, vooral over de vraag naar de bevoegdheden van meerdere vergaderingen ten opzichte van de plaatselijke gemeente. Zichtbaar werd deze discussie gevoerd in onder andere vele brochures en in de *Korte verklaring van de kerkenordening* door Joh. Jansen die in 1922 in een eerste editie verscheen en in 1937 in een tweede druk. Echter, de derde druk van 1952 bevatte een belangrijke wijziging; hier werd namelijk een uitleg van de duur en bevoegdheid van een synode gegeven die paste bij het beleid van de synode die in 1944 de hoogleraren K. Schilder en S. Greijdanus schorste en afzette. Niet vanuit een discussie maar vanuit de noodzaak van de praktijk publiceerde ds. K. de Gier in 1989 zijn *De Dordtse Kerkorde – Een praktische verklaring*. Dit waardevolle boek bevat veel informatie over de achtergrond van elk van de artikelen van de Dordtse Kerkorde, maar is helaas niet meer nieuw verkrijgbaar, hetgeen de vraag naar een nieuw handboek deed opkomen.

Dit nieuwe handboek is niet vanuit kerkelijke discussie ontstaan, maar verschijnt wel in een tijd waarin de kerk zich intensief op haar orde, recht en regels moet bezinnen in het

licht van ontwikkelingen in de kerk en in de maatschappij. Dit handboek is verder geen verklaring van de Dordtse Kerkorde zoals de nog steeds bruikbare werken van Bouwman en De Gier, maar een handboek dat inzicht geeft in de achtergrond van de bepalingen zoals die in de verschillende kerkordes te vinden zijn. De variatie aan kerkordes die kerken uit de gereformeerde traditie in Nederland hanteren maakt dat het niet zinvol is de Dordtse Kerkorde te gaan verklaren, maar wel om de beginselen daarvan te beschrijven, aangezien bijna alle gereformeerde kerkordes van vandaag op die Dordtse Kerkorde teruggaan. De auteurs van dit handboek – die de breedte van de gereformeerde gezindte vertegenwoordigen – zijn zich bewust dat niet alle kerkrechtelijke thema's behandeld worden en dat over de thema's die hier wel behandeld worden meer gezegd kan worden dan in dit boek gebeurt. Om die reden bevat elk hoofdstuk aan het einde een aantal literatuurverwijzingen voor wie over een onderwerp meer wil weten. Daarnaast verwijs ik graag naar de website kerkrecht.nl, die een groeiende schat aan gegevens bevat en waar ook veel waardevolle artikelen uit kerkelijke bladen te vinden zijn en waarin vaak op praktische vragen wordt ingegaan.

Zoals gezegd leeft het kerkrecht op bij kerkelijke conflicten, maar het doel van kerkrecht is juist die conflicten te voorkomen en het verkeer tussen God en mensen, tussen kerkleden onderling en tussen kerk en maatschappij goed te laten verlopen. Dat is ook het doel van dit handboek.

Een dankwoord geldt alle auteurs die vanuit hun expertise hebben meegewerkt. Bijzondere dank geldt mevrouw Tineke Boele-Noort (Theologische Universiteit Apeldoorn) die niet alleen als auteur meewerkte maar mij ook zeer bijstond in de redactie van de artikelen. Het Deddens-Koppelfonds ondersteunde deze uitgave met een zeer welkome financiële bijdrage en ik dank het bestuur van deze stichting voor het vertrouwen in dit project. Ten slotte een woord van dank voor Jan Jaap Karsten en Annemarie Walop van uitgeverij Groen voor hun geduld en voor de mooie uitvoering van dit boek.

Herman Selderhuis

1. Principieel deel

1.a. Kerkorde, kerkrecht en kerkverband

1. Kerkrecht

Kerkrecht is de wetenschap die zich richt op de normen van de orde die in de kerk moet gelden, op de wijze waarop deze normen toegepast moeten worden en op de geschiedenis van de theorie en praktijk van de kerkelijke orde. Gisbertus Voetius, de theoloog die een zeer omvangrijke bijdrage aan het gereformeerde kerkrecht leverde, spreekt over 'de heilige wetenschap om de zichtbare kerk te regeren' (*scientia sacra regendi ecclesiam visibilem*). Kerkrecht is dus een wetenschap; dat wil zeggen dat deze discipline nadenkt over beginselen, problematieken analyseert en onderzoek doet naar de geschiedenis van het kerkrecht, maar ook naar optimalisering van het kerkelijke recht zoals dat in kerkordes wordt weergegeven. Het verschil tussen kerkrecht en kerkorde is dat kerkrecht beschrijft hoe het geregeld moet worden en een kerkorde hoe het geregeld is. Daarbij maakt gereformeerd kerkrecht gebruik van een drietal bronnen:

1. De Bijbel als het Woord van God. De Schrift is de directe en normatieve bron voor gereformeerd kerkrecht.
2. Confessies. De gereformeerde belijdenissen vallen onder de afgeleide bronnen omdat zij een samenvatting zijn van wat de Bijbel zegt. Doordat de kerk zich aan die belijdenissen gebonden heeft, hebben zij een normatief karakter.
3. Besluiten van kerkelijke vergaderingen. De geschiedenis is niet normatief maar wel informatief. Kerkrechtelijke besluiten uit het verleden bieden vaak gedachten die bij de bezinning op huidige problematieken kunnen helpen. Bovendien zijn er soms thema's die ook in het verleden al eens om behandeling vroegen en kan het zinvol zijn na te gaan hoe men er destijds mee omging.

Het vak doet ook onderzoek naar de geschiedenis van het kerkrecht. Als wetenschappelijke discipline heeft het een lange traditie die vooral opkwam vanaf het begin van het zogeheten *corpus christianum*, dat wil zeggen de tijd waarin Europa christelijk werd en de kerk tot een wereldwijde organisatie uitgroeide. In met name Europa werd veel gedaan aan bezinning op het zogeheten canonieke recht in onderscheiding van het civiele recht. Na de Reformatie werd het onderzoek van kerkrecht gestimuleerd door de vraag wat er van het canonieke kerkrecht mee kon naar het reformatorische kerkrecht en door het feit dat de organisatie van de kerk in lutherse landen aan de overheid werd overgelaten. Daarmee werd het kerkrecht daar tot een juridische discipline met theologische aspecten, terwijl in de gereformeerde traditie, waar de kerk haar zelfstandigheid wilde bewaren, kerkrecht een theologische discipline met juridische aspecten was geworden.

2. Kerkorde

Het doel van een kerkorde wordt kort en duidelijk geformuleerd in de beginwoorden van artikel 1 van de Dordtse Kerkorde: 'Om goede orde in de gemeente van Christus te onderhouden ...' Bijna altijd wordt een kerkorde gezien als een reglement dat voor een kerkverband geldt, maar eigenlijk vormen de regels die in een plaatselijke gemeente zijn afgesproken ook een kerkorde. Een kerkverband en een lokale kerk hebben net als elke organisatie regels nodig, afspraken die ervoor moeten zorgen dat de dingen goed gaan en

dat de doelstelling bereikt wordt. Meestal wordt dat zo geformuleerd dat een kerkorde niet tot het wezen, maar wel tot het welwezen van de kerk behoort. Een kerkorde dient er dus toe dat de kerk haar doelstelling kan bereiken, namelijk om een goed functionerend lichaam van Christus te zijn. De Nederlandse Geloofsbelijdenis zegt daarover in artikel 30: ‘Wij gelooven, dat deze ware Kerk geregeerd moet worden naar de geestelijke politie, die ons onze Heere heeft geleerd in Zijn Woord.’

Een kerkorde is een nadere regeling van wat de Heere in Zijn Woord over het functioneren van de kerk heeft gezegd. Het spreken over ‘geestelijke politie’ verwijst naar de taak van de politie, namelijk dat mensen vrij en onbedreigd kunnen leven. Bij de Synode van Emden 1571, waar nagedacht werd over hoe de kerk ingericht dient te worden, kwam de vraag op ‘of alle dingen met de Heilige Schrift bevestigd moeten worden’. Daarop werd geantwoord: ‘Dat die dingen die de consciëntie aangaan, met Gods Woord moeten bevestigd worden, maar die gene die de ordeninghe der kerken aangaan of middelmatig zijn, moeten tot zulk een noodzakelijkheid niet gedreven worden.’

Op dezelfde manier gaf de Synode van Dordrecht in 1578 antwoord op de vraag: ‘Of men de artikelen der Synode niet en behoort met ghetuighenissen der Schrifuren te bevestighen?’ Het antwoord luidde: ‘Dat dit onnoodich is omtrent de dinghen die middelmatig zijn, ende de ordeninghe der Kercke aangaan. Die niet middelmatig zijn heeft de Synodus alsoo ghestelt, datse de selvighe acht op de autoriteyt der H. Schrifuren ghegrondet te sijne.’

Deze besluiten maken duidelijk dat de gereformeerde kerk helder voor ogen had dat een goede kerkorde noodzakelijk was, maar ook dat een kerkorde beperkt moest blijven. Behalve beperkt is een kerkorde veranderbaar. Een kerkorde bestaat uit regels die mensen met elkaar gemaakt hebben en die mensen kunnen besluiten te wijzigen. Politieke, maatschappelijke en kerkelijke veranderingen kunnen aanleiding zijn artikelen te wijzigen of aan te vullen. Het beginsel van het gereformeerde kerkrecht is altijd geweest dat ieder zich houdt aan wat gezamenlijk is vastgelegd, maar ook dat wat gezamenlijk is vastgelegd ook gezamenlijk weer gewijzigd kan worden.

3. Het kerkverband

Hierboven kwam het verschijnsel ‘kerkverband’ al ter sprake. De Bijbel kent een dergelijk verband van kerken niet, maar beschrijft wel hoe plaatselijke nieuwtestamentische gemeenten elkaar ondersteunen. Het kerkverband is dan ook niets anders dan een georganiseerde vorm van ondersteuning. Die wederzijdse ondersteuning kan financieel maar ook geestelijk zijn. Zo kunnen gemeenten elkaar helpen de leer te bewaren en te verspreiden. Het kerkverband dient er ook toe gezamenlijk aan te pakken wat een plaatselijke gemeente alleen niet voor elkaar krijgt, zoals de opleiding tot predikant of grotere projecten van zending of hulpverlening. De basis voor het kerkverband is een gezamenlijke overtuiging over de leer van de kerk. Als er op dat punt verschil van mening is, ontstaan al snel fundamentele discussies, bijvoorbeeld over wat de boodschap van de preek bij zending en evangelisatie moet zijn. De grondslag van een kerkverband is eenheid in de leer en een gezamenlijk belang die leer te verspreiden, te verdedigen en vorm te geven. Calvijn legt in dit verband de relatie tussen *ordo* en *doctrina*. Orde moet er niet zijn omdat het er in de kerk netjes aan toe hoort te gaan, maar orde dient de leer, waarbij te bedenken is dat bij Calvijn de leer altijd inclusief het leven is. Een kerkorde dient het juiste leven

met God, en om dat goed te doen heb je elkaar als kerken nodig. Uitgangspunt is wel steeds dat de kerk plaatselijk is en dat de Schrift geen enkele kerk verplicht lid van een kerkverband te zijn. Maar geestelijke eenheid brengt wel bij de plicht en roeping elkaar te dienen. Plaatselijke kerken treden vrijwillig tot een kerkverband toe en stemmen door toetreding met de bestaande regels in. Toetreding betekent in het gereformeerde kerkrecht ook dat een gemeente vrijwillig een deel van haar zelfstandigheid afstaat doordat ze instemt met de regel dat besluiten die bij meerderheid genomen worden ook door de minderheid geaccepteerd worden. Daarbij is het volgens gereformeerd kerkrecht wel de afspraak dat de kerken elkaar zo veel mogelijk vrijheid laten en elkaar alleen in wezenlijke zaken binden. Het gezag van een kerkenraad over de gemeente is daarom van geheel andere aard dan die van het kerkverband over een gemeente. Zeggenschap van zogeheten meerdere vergaderingen, dat wil zeggen vergaderingen van meer dan één kerk, berusten op onderlinge afspraak, maar het gezag van de kerkenraad over de gemeente berust op de opdracht en bevoegdheid die Christus hem gegeven heeft.

4. Geen hiërarchie

Van begin af aan is in reactie op het hiërarchische stelsel van de kerk van Rome gesteld dat geen kerk over een andere kerk, en geen ambtsdrager over een andere ambtsdrager mag heersen. Dit woog zo zwaar dat de eerste gereformeerde kerkordes met die bepaling begonnen. De Franse kerkorde van 1559 had als eerste artikel: *'Aucune église ne pourra prétendre primauté, ni domination, sur l'autre: ni pareillement les ministres d'une église, les uns sur les autres, ni les anciens, ou diacres, les uns sur les autres.'*

De Synode van Emden 1571 nam een bijna identieke formulering als artikel 1 op: 'Gheen Kercke sal over een ander Kercke, gheen Dienaer des Woorts, gheen Ouderlinck noch Diaken sal d'een over d'ander heerschappie voeren, maar een ijghelijck sal hen voor alle suspicien, ende aenlockinge om te heerschappen wachten.'

Blijkbaar hechte de kerk eraan dat dit anti-hiërarchische element geen sluitstuk van de kerkorde zou worden maar de grondtoon zou zetten, waardoor het als artikel 1 werd opgenomen. Voor kerken die gereformeerd willen zijn betekent dit een voortdurend zoeken naar de juiste balans tussen plaatselijke zelfstandigheid en gemeenschappelijke gebondenheid.

Literatuur

- Bakker, W., (1992), 'Wat is kerkrecht?', in: W. van 't Spijker en L.C. van Drimmelen (red.), *Inleiding tot de studie van het Kerkrecht*. Kampen, Kok.
- Le Roux du Plooy, A., (1982), *Kerkverband, 'n gereformeerd-kerkregtelike studie* (diss.). Pretoria.
- Golverdingen, M., (2001), *Ontstaan, inhoud en betekenis van 'oud' en 'nieuw' kerkrecht. De strijd om het kerkrecht in de Gereformeerde Kerken in Nederland van 1926 tot 1944*. Gorinchem: [uitgave door auteur].
- Kamphuis, J., (1966), *Verkenningen III. Opstellen over Kerk en Kerkrecht*. Goes: Oosterbaan & Le Cointre N.V.

1.b. Bijbelse gegevens

1. Inleiding

‘Wie God met ware ijver wil dienen, die wil Zijn kerk opbouwen, die bevordert de rust, die heeft de eenheid lief en verlangt naar haar zelfstandigheid.’¹ Antoine de la Roche Chandieu weerlegt met deze woorden hen die menen dat de kerk wel zonder orde en tucht kan en die met elke vorm van kerkelijke tucht willen breken. Het is in hun ogen genoeg dat men ijver heeft voor Gods huis. Men kan echter wel vol zijn van ijver voor Gods huis, maar: ‘De ware ijver laat zich leiden door kennis van de leer en de orde zoals die is ingesteld door het Woord van God.’² ‘En als we kijken naar de voorbeelden van Gods getrouwe dienaren, zien we dat hoe meer ijver zij hadden, des te meer zij verlangden naar de kerkelijke orde en zich hieraan onderwierpen.’³ Chandieu wijst dan op het voorbeeld van Paulus, die niet alleen streng gebood dat alles in de kerk ordelijk moet verlopen, maar dat ook zelf in praktijk heeft gebracht toen hem de handen werden opgelegd voordat hij Antiochië verliet om naar de heidenen te gaan. Hij deed dit, hoewel hij een apostel was die niet door mensen was geroepen, maar alleen door God door middel van een wonderbaarlijk gezicht, toegerust met oneindige genade en kracht.

‘De ware ijver voor Gods huis laat zich leiden door de leer en de orde zoals die is ingesteld door het Woord van God.’ Deze stelling is te beschouwen als leidend beginsel voor de uiteenzetting van de bijbelse gegevens voor de kerkorde. Het gaat in dit verband niet om de leer, maar om de orde van en in de kerk, hoewel die niet los van elkaar staan. En bij alles wat met de kerk te maken heeft, moet het Woord van God richtsnoer zijn en moet alles uiteindelijk zijn basis hebben in het Woord. Er moet orde, leiding en regering zijn, wil de kerk getrouw haar roeping kunnen uitvoeren. Zoals een leger niet zonder aanvoerder kan, een rijk niet zonder regering, een school niet zonder leiding en een vereniging niet zonder bestuur, zo kan de kerk van Christus niet zonder vaste orde en leiding. Daarom heeft God Christus gezalfd als Koning van Sion (Ps. 2:6). Christus bedient Zich voor de leiding van Zijn kerk van de dienst van mensen. Zij moeten ervoor zorgen dat naar Zijn wil wordt gehandeld. Zo alleen kan de kerk haar roeping vervullen. Die roeping bestaat in het verkondigen van het Woord van God, opdat het Koninkrijk van God zal worden gebouwd en mensenkinderen zullen worden gevoegd bij de vergadering van gelovigen die in Christus hun zaligheid zoeken, gewassen zijnde in het bloed van Christus en verzegeld door de Heilige Geest (NGB 27).

2. Regels noodzakelijk

Dit gezegd hebbende, wijzen we de opvatting af van de lutherse historicus en rechtsgeleerde Rudolph Sohm, die beweerde dat het geestelijk karakter van de kerk kerkrecht en elke rechtsorde uitsloot. ‘*Das Kirchenrecht steht in Widerspruch mit dem Wesen der Kirche. Die wahre Kirche, die Kirche Christi kennt kein Kirchenrecht.*’⁴ Kerkrecht was volgens hem een louter menselijke constructie. In de kerk moet alles door Gods Geest en door de liefde gedaan worden. Sohm beriep zich voor zijn stellingname op Luther, die sterke nadruk legde op de onzichtbare Kerk, zodat hij de zichtbare zijde van de kerk niet geheel tot zijn recht heeft laten komen.⁵

Hoewel de kerk van een andere orde is dan de samenleving waarin ten behoeve van de openbare orde en de veiligheid de overheid geroepen is regels te stellen tot straf van de bozen en tot het welzijn van de goeden, zijn rechtsregels in de kerk niet overbodig. De kerk op aarde is weliswaar de openbaring van het lichaam van Christus, maar van die kerk maken zondige mensen deel uit. De Bijbel gaat aan de werkelijkheid van ons zondige bestaan niet voorbij. De kerk op aarde is niet volmaakt. Ook de leden van de kerk niet. Zolang de kerk in deze aardse bedeling is, zal de zonde de kerk helaas blijven aankleven. Daarom kan zij niet zonder recht en orde. De geschiedenis van de Wederdopers in de tijd van de Reformatie maakt duidelijk waartoe het kan leiden als er geen orde in de kerk is en als er geen tucht wordt uitgeoefend. Daarom is kerkrecht nodig. Het is nodig tot het welzijn van de kerk. Opdat die kerk werkelijk kerk van Christus zal zijn en daarin God de eer zal krijgen.

3. Oude Testament

Dat er in de kerk regels nodig zijn, was ook al duidelijk onder het Oude Testament. De kerk van het Nieuwe Testament wordt een ‘vergadering van gelovigen’ genoemd. Betekent dit dat we, als het om het kerkrecht gaat, eigenlijk alleen met het Nieuwe Testament te maken hebben en daarbij te rade moeten gaan? Het Oude Testament met zijn ceremoniele wetgeving en daarbij behorende inzettingen kunnen we toch beter een gesloten boek laten? Over deze vragen is veel geschreven. We zullen er slechts in het kort op ingaan.

Ook onder het Oude Testament was er sprake van een vergadering van het volk. Onder het oude Israël waren kerk en staat niet hetzelfde. Er was verschil tussen burgerlijke en godsdienstige wetten, tussen priester en koning. Toch waren kerk en staat nauw op elkaar betrokken en viel de godsdienstige gemeente samen met het volk. Het Oude Testament gebruikt voor het woord gemeente meestal het woord *קהל* (*qahal*), vooral als het gaat om de samenkomst van de gemeente van Israël als cultusgemeente (Ps. 22:23; Ps. 35:18; Ex. 16:3 en vele andere plaatsen). Soms komen we ook het woord *עדה* (*eeda*) tegen (Ex. 12:3,19; Lev. 4:13 en andere plaatsen).

In de samenkomst van de gemeente moest ook onder het Oude Testament alles in orde toegaan. Natuurlijk staat in het Oude Testament geen kerkorde beschreven. ‘Abraham noch Izaäk noch Jacob zijn ooit lidmaten van een kerkelijk instituut geweest, eenvoudig omdat het niet bestond’, zo schreef Abraham Kuyper.⁶ Waar in Zondag 21 van de Heidelbergse Catechismus van de kerk wordt beleden dat deze er van het begin van de wereld is geweest, betreft het volgens Kuyper niet de kerk als instituut (mét haar sleutelmacht), maar de kerk als organisme. Wel heeft Kuyper gelijk dat onder Israël ambten zichtbaar zijn van een geestelijk karakter en dat een openbare dienst onder leiding van priesters optreedt, maar dat van deze toestand onder Israël niet gezegd kan worden dat de kerk reeds onder Israël afzonderlijk geïnstitueerd was. Men behoorde tot de kerk onder Israël niet door belijdenis, maar krachtens zijn ‘aanhorigheid tot het volk van Israël, onder het Israëlitisch Staatsverband’.⁷

Toch was er onder Israël sprake van een zekere scheiding tussen kerk en staat. H. Bavinck zegt daarover het volgende: ‘Onjuist is het daarom (nl. omdat er van oudsher, zelfs al onder de patriarchale regeringsvorm onderscheid is in acht genomen tussen burgerlijke en

godsdienstige belangen) te zeggen, dat onder Israël kerk en staat één waren. Beide waren in wetten, instellingen, ambten, ambtsdragers en ten dele zelfs in leden duidelijk van elkaar onderscheiden.⁸ Bavinck wijst er daar op dat de regeringsvorm van de kerk niet altijd dezelfde is geweest, maar een regering heeft haar nimmer ontbroken, noch in het onzichtbare, waarin Christus haar Hoofd is, noch ook in het zichtbare, waarin zij altijd een zekere organisatie deelachtig was. ‘Het volk van Israël ontving bij de Sinäï niet alleen een burgerlijke, maar ook een godsdienstige organisatie en werd in priesterschap en offerande, in tabernakel en altaar, in allerlei wetten en instellingen als Gods volk openbaar.’⁹ H. Bouwman sluit zich aan bij Kuypers door te stellen dat het oude Israël geen scheiding van kerk en staat, noch scheiding van godsdienst en staatsleven kende. Toch volgt daaruit volgens hem niet dat het godsdienstig en het burgerlijk leven volledig met elkaar vermengd waren. De verschillende levensterreinen waren niet gescheiden, maar wel onderscheiden.¹⁰

De eenheid van het Oude en Nieuwe Testament geldt niet alleen voor de leer, maar ook voor de kerkelijke orde. Zowel het Oude als het Nieuwe Testament vormen de kenbron én de norm voor de kerkelijke orde en voor de kerkelijke tucht, al is dat laatste er natuurlijk niet in de hedendaagse vorm. Alleen mensen die cultisch onrein waren werden geweerd van de tempeldienst. Wel kent het Oude Testament het voltrekken van de ban. Dat betekent het prijsgeven aan de totale destructie en de doodstraf. Het afhouden en uitsluiten van de tempeldienst en van de offers komt in het Oude Testament niet voor. Zij die niet oprecht zijn en toch de gemeenschap met de Heere zoeken, hebben die gemeenschap in werkelijkheid niet.

Toch bevat ook het Oude Testament vele elementen die erop wijzen dat God wil dat naar de orde, door Hem gesteld, wordt geleefd. W. à Brakel wijst erop dat er een macht in de kerk is, die haar plaats niet heeft in de overheden, maar in de Heere Jezus, de Koning van Zijn kerk. Die macht is er ook in het Oude Testament geweest. À Brakel noemt daarvan enige voorbeelden: God Zelf wierp Kaïn uit de gemeente (Gen. 4:14); God beval de ergerlijken uit de kerk te werpen en hun zielen uit hun volkeren uit te doen (Num. 15:30 en vele andere plaatsen). Zo heeft de kerk volgens Á Brakel als geestelijke gemeenschap de macht om degenen uit te sluiten die tegen haar beloften en tegen de welgesteldheid van de gemeenschap ingaan.¹¹

Niet alleen ten aanzien van de kerkelijke tucht bevat het Oude Testament aanwijzingen; ook voor de goede orde in de kerk in het algemeen geldt dat. Dat de kerk de macht heeft om de orde te bewaren is in vroeger dagen ook niet in twijfel getrokken. In de *Synopsis purioris theologiae* (1625) wordt in de 17^e stelling van het 48^e dispuut de conclusie getrokken: ‘Uit al deze plaatsen is duidelijk, dat diegenen ernstig dwalen, die durven ontkennen dat deze macht aan de kerk is gegeven, die gesteund wordt door de algemene en vaststaande praktijk van het Oude en het Nieuwe Testament en van de gehele christelijke kerk.’¹²

4. De synagoge

De synagogale dienst bevat vele elementen die ook later in de eerste christelijke gemeenten een plaats kregen.

Na de ballingschap kwam aan het zelfstandig volksbestaan van Israël onder een eigen regering een einde. Het volk van Israël, het volk van de Joden werd een godsdienstige gemeente. Op alle plaatsen waar Joden woonden, organiseerden zij zich tot een gemeente, die samenkwam op de sabbat om de Heilige Schrift te lezen en onderwezen te worden in de Thora. Zo ontstond in en na de ballingschap de synagoge, de plaats van samenkomst van de Joden.

Zowel over de tijd waarin de synagogen zijn ontstaan als over de vraag hoe de dienst in de synagoge in de eerste eeuw van onze jaartelling was ingericht, is niets met zekerheid te zeggen.¹³

De gemeentezaken stonden onder leiding van oudsten. Uit de oudsten werd waarschijnlijk een overste van de synagoge gekozen. Deze overste had tot taak de synagogedienst te regelen en daarop toezicht te houden. Ook was er de dienaar, die de aanwijzingen van de overste had uit te voeren en de materiële zorg van het gebouw voor zijn rekening had.¹⁴ Hij was het ook die de wetsrol uit de ark tevoorschijn haalde.

Hoewel de hedendaagse synagogedienst op het eerste gezicht niet bepaald ordelijk lijkt te verlopen, is er wel degelijk sprake van orde. Als Paulus en Barnabas in Handelingen 13 naar de synagoge gaan, moeten ze eerst wachten op de voorlezing van de wet en de profeten. De goede orde is dat er eerst een gedeelte uit de eerste vijf boeken van het Oude Testament, de Thora, wordt gelezen en daarna een gedeelte uit de profeten (de zogenaamde *haftara*). Deze lezing geschiedt niet door bepaalde ambtsdragers, maar door hen, die waardig worden geacht dat te kunnen doen. Zo werd Jezus in de synagoge van Nazareth het boek van de profeet Jesaja gegeven (Luk. 4:17). Het zijn de synagoge-oversten die, waarschijnlijk door middel van de dienaar, in Handelingen 13 tot Paulus het verzoek richten om voor te gaan in de prediking.

Het blijkt wel dat in de synagoge alles cirkelt om de Schrift.¹⁵ Het was een eenvoudige, maar toch reeds in vaste vorm gebrachte dienst. De daarin gebezigde orde vond navolging in de samenkomsten van de Joden-christenen en later in die van de heiden-christenen.

Tot de synagogale organisatie behoort behalve de Schriftlezing ook de oefening van de tucht. De joodse synagoge in de tijd van het Nieuwe Testament kende twee soorten ban. Deze verschilden wezenlijk van de oudtestamentische ban.¹⁶

De eerste soort betrof een ban die één dag geldig was. Deze ban kon door iedereen uitgesproken worden en blokkeerde gedurende één dag het contact tussen degene die de ban uitsprak en degene die erdoor getroffen werd. Na die ene dag verviel deze ban automatisch.

De tweede soort ban was een ban die dertig dagen duurde. Ook deze ban kon door iedereen uitgesproken worden. De gevolgen van deze ban waren ingrijpender, omdat hij de getroffen uitsloot van contact met grotere groepen mensen. Er bestond ook een verscherpte vorm van deze ban, die slechts door een rechtbank uitgesproken mocht worden en die een volledige sociale en maatschappelijke boycot inhield.

Opvallend genoeg werd het deelnemen aan de tempeldienst door deze banvormen niet onmogelijk gemaakt. Dit was wel het geval bij de excommunicatie. Elk persoonlijk en maatschappelijk verkeer met een geëxcommuniceerde was verboden. Ook mocht een geëxcommuniceerde niet meer deelnemen aan de tempeldienst en evenmin aan de samenkomsten in de synagogen. Het uit de synagoge geweerd worden was een ingrijpende zaak.

De ouders van de blindgeborene en ook de leden van het Sanhedrin die niet openlijk durfden belijden dat zij Jezus wilden volgen waren er bang voor.

5. Het Nieuwe Testament

Het Nieuwe Testament bevat geen blauwdruk voor welke kerkorde dan ook. Toch kan in de Schrift en met name in het Nieuwe Testament het grondbestek, de optrek en de opbouw van de kerk gevonden worden. Daarin worden de grondbeginselen verwoord, waarnaar de kerk moet worden ingericht en waarnaar in de kerk moet worden gesproken en gehandeld: het *ius constituendum*. Ook van het kerkrecht geldt dat telkens moet worden nagegaan of het in overeenstemming is met de Schrift. Daarbij moet wel worden bedacht dat de Koning van de kerk ruimte heeft gelaten om naar gelang van plaats en omstandigheden nadere regels te geven. Dat wordt aangeduid met de term *ius constitutum*.¹⁷ Hieronder volgt een globale verkenning naar de grondbeginselen van de kerk. Achtereenvolgens worden de gegevens uit de Evangeliën, de Handelingen van de apostelen en de brieven van de apostel Paulus aan de orde gesteld.¹⁸

5.1. De Evangeliën

Wilde Sohm niet weten van een menselijke of juridische organisatievorm van het lichaam van Christus, ook een van zijn bestrijders, Adolf von Harnack, ontkende dat de kerk een opzettelijke en onmiddellijke stichting van Christus Zelf zou zijn. De teksten in Mattheüs waar Jezus spreekt over binden en ontbinden zijn volgens hem niet afkomstig van Jezus Zelf, maar te beschouwen als gemeentetheologie. H. Bouwman noemt de opvatting dat Christus wel een koninkrijk van liefde, vrede en gerechtigheid predikte, maar geen kerkvorm heeft geleerd, geheel subjectief willekeurig. Het berust volgens hem op een misverstand omtrent het begrip ‘Koninkrijk Gods’.¹⁹

Christus heeft geen kerkorde gedicteerd. Het ging en gaat Hem om het geestelijk en eeuwig Koninkrijk, dat zich in deze wereld baan breekt en eenmaal in alle luister zal schitteren. Dat Koninkrijk bestond vanaf het ogenblik dat volgelingen zich bij Hem aansloten. Christus bouwt Zijn gemeente. In Mattheüs 16:18 zegt Hij tot Petrus: ‘En Ik zeg u ook, dat gij zijt Petrus, en op deze *petra* zal Ik Mijn gemeente bouwen, en de poorten der hel zullen dezelve niet overweldigen’ (SV). Door hier het woord *ἐκκλησιᾶ* (*ecclesia*) te gebruiken, lijkt het duidelijk dat Jezus aan de gemeente gedacht heeft als een eenheid tegenover het rijk van de duisternis. Niet alleen aan Petrus wordt de sleutelmacht gegeven, maar in Mattheüs 18:18 wordt de bevoegdheid om te binden en te ontbinden aan de gehele gemeente gegeven. Mattheüs 18 bevat ook de principes van de kerkelijke tucht. Alles wijst erop dat Jezus wel degelijk heeft gedacht aan een zekere organisatie. Hoe deze zou moeten zijn, heeft Hij aan de ontwikkeling van de toekomst overgelaten. Zijn prediking was in de eerste plaats gericht op de komst van het geestelijke Koninkrijk. Maar dat zou zich dwars door de zonde heen baan breken en zichtbaar worden in de vergadering van gelovigen uit Joden en heidenen.

5.2. Handelingen

In het boek Handelingen wordt een uitvoerige beschrijving gegeven van het ontstaan en de ontwikkeling van de oudste christengemeenten op en na de uitstorting van de Heilige Geest op de Pinksterdag. De gemeente te Jeruzalem kan als moedergemeente worden

beschouwd. Die eerste gemeenten vormden een eigen, afzonderlijke kring. Aanvankelijk in Jeruzalem, maar ook al spoedig daarbuiten. Ze werden beschouwd als een groep binnen het Jodendom. Het zijn in die omstandigheden nog steeds de apostelen die leiding hebben te geven. Al spoedig blijkt dat het werk niet door de apostelen alleen kan worden gedaan. Er worden zeven mannen gekozen om de tafelen te dienen. Behalve in Jeruzalem ontstonden er ook gemeenten in het omliggende gebied: geheel Judea, Galilea en Samaria (Hand. 9:31). De verspreiding van het christendom buiten Jeruzalem was het gevolg van de vervolging die ontstond na de dood van Stefanus. Toch hield de moedergemeente in Jeruzalem nog steeds haar gezag. Als men zich in Jeruzalem verwondert over het gerucht dat velen in Antiochië zich bekeren en tot geloof zijn gekomen, zendt de gemeente van Jeruzalem Barnabas uit om onderzoek te doen (Hand. 11:22).

Paulus en Barnabas worden vanuit Antiochië naar Jeruzalem gezonden met de vraag of de christenen uit de heidenen verplicht moesten worden de Joodse inzettingen te onderhouden. De moedergemeente in Israël wilde hen echter geen meerdere last opleggen dan alleen het nakomen van enkele gewoonten (Hand. 15). Het zogenaamde apostelconvent wordt wel gezien als de legitimiteit van de meerdere vergaderingen, zoals classis en synode. A.M. Brouwer²⁰ wil daarvan niet weten. Hij wijst erop dat het bij het apostelconvent niet ging om een afvaardiging van gemeenten naar een bredere vergadering, maar dat het nog steeds ging om het apostolisch gezag. De beslissing van de apostelen wordt bekendgemaakt en geldig verklaard voor de gehele Romeinse provincie. Hij acht het zelfs onverantwoord om zich op Handelingen 15 te beroepen om het instituut van classicale vergadering of synode als ‘eisch van Gods Woord’ te doen voorkomen. De opvatting dat het in Handelingen 15 niet gaat om een voorloper of model van een classicale vergadering of synode – laat staan om een eis van Gods Woord – is begrijpelijk. Toch zou ik het apostelconvent willen beschouwen als een legitiem motief voor een kerkstelsel waarin de gemeenten opzicht over elkaar hebben en elkaar tot een hand en voet kunnen zijn. Tevens kan het gelden als een motief tegen het independentisme. De vorm moge vandaag anders zijn – apostolisch gezag zoals indertijd in de Jeruzalemse gemeente die zich gelden deed ook buiten Jeruzalem, kennen we immers niet – maar samenleven in een kerkverband vindt wel degelijk zijn basis in het apostelconvent van Handelingen 15. Het geeft ons in ieder geval globale aanwijzingen voor het synodale element in het kerkrecht.

Tegelijkertijd was het bij de uitbreiding van de gemeenten buiten Jeruzalem tot in de verre uithoeken van het Romeinse Rijk niet mogelijk dat de apostelen met hun helpers de geestelijke en materiële leiding bleven houden over de gemeenten. De gevormde gemeenten waren verspreid. Er was grote afstand tussen de verschillende gemeenten. De communicatiemiddelen waren gebrekkig. Daardoor genoten de gemeenten een grote mate van zelfstandigheid. Toch zocht men elkaar op, op grond van dezelfde belijdenis en hetzelfde geloof. Anderen namen de plaats in om leiding te geven. Zo treden in Antiochië enige profeten en leraars op (Hand. 13:1). Wellicht waren daar ook oudsten, die aan het gemeentelven leiding gaven. Uit Handelingen 14:23 blijkt dat Paulus en Barnabas gezorgd hebben voor enige vorm van organisatie in de gemeenten. Zij stelden in elke gemeente enige mannen als oudsten aan naar het voorbeeld van de Joodse synagoge. De Statenvertaling vertaalt het woord [*presbuteros*] met ‘ouderlingen’. Deze oudsten waren mannen die leiding gaven en verantwoordelijkheid droegen voor de gelovigen die in een

stad of dorp aan hen waren toevertrouwd. Het aanstellen van deze oudsten ging niet buiten de gemeente om. In Handelingen 20:17 is sprake van de ouderlingen van de gemeente. Ook in 1 Timotheüs 5:17, Jakobus 5:14 en 1 Petrus 5:1 worden zij genoemd.

5.3. De brieven

In die gemeenten waren volgens 1 Korinthe 7:17 en 11:16 regelingen en gewoonten die voor alle gemeenten golden. Ondanks de verscheidenheid was er toch sprake van eenheid en saamhorigheid. Die werd tot uitdrukking gebracht in onderling hulpbetoon (Hand. 11:29; 1 Kor. 16:2). Ook kende men het kiezen van afgevaardigden. Door de gemeenten werd een broeder verkozen die met Paulus en anderen naar Jeruzalem zou reizen (2 Kor. 8:19). In vers 23 wordt gewezen op ‘afgezanten van de gemeenten’. De saamhorigheid kwam ook tot uitdrukking in de vele groeten in de brieven van Paulus en in de rondzendbrieven. Van deze rondzendbrieven wordt melding gemaakt in Kolossenzen 4:16, waar Paulus schrijft: ‘En wanneer deze zendbrief van u zal gelezen zijn, maakt dat hij ook in de gemeente der Laodicezen gelezen wordt; en dat ook gij dien leest die uit Laodicéa geschreven is’ (SV).

Wanneer in 1 en 2 Timotheüs en in Titus gesproken wordt over opzieners en diakenen, wordt een opsomming gegeven van eisen waaraan deze opzieners en diakenen moeten voldoen. Hier wordt niet het woord ‘oudsten’ gebruikt, maar ‘opzieners’. ‘Oudsten’ kunnen we beschouwen als het samenvattende woord voor opzieners en diakenen. Maar niet alle oudsten zijn opzieners, alle opzieners zijn wel oudsten.²¹ Ook al is niets met zekerheid te zeggen over de tijd waarin deze ambten zijn ingesteld, toch is daarin een poging te zien om het gemeentelijk leven op peil te houden of te brengen, onder andere door de juiste mannen op de leidende plaatsen te kiezen.

Bij het nagaan van de bijbelse gegevens voor het kerkrecht moet ook gewezen worden op 1 Korinthe 14:40: ‘Laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden’ (SV). Bij ‘eerlijk’ en ‘met orde’ tekenen de kanttekeningen bij de Statenvertaling aan: ‘Geschiktelijk, zodat het een goede gedaante heeft, die betamelijk is aan de christelijke eerbaarheid en eenvoudigheid’, en: ‘dat is, zonder verwarring, elk op zijn behoorlijke tijd, beurt, plaats enz.’

God is een God van orde. De vrijheid en zelfstandigheid van de gemeente mag niet ten koste gaan van het beginsel dat er in de gemeente een welgeordende toestand moet heersen. De apostel Paulus prijst de gemeente waar die orde aanwezig is en waar regels zijn gesteld omtrent het gemeentelven (Kol. 2:5). Ook wil hij dat de gemeente zich aan de gestelde regels onderwerpt (1 Kor. 16:16; Ef. 5:21).

De regels voor het gemeentelijk leven staan in de brieven van Paulus niet systematisch weergegeven, maar al naar gelang daarvoor aanleiding of noodzaak was. In 1 Korinthe 7 over het huwelijk; in 8 over de houding die men tegenover het eten van afgodenoffervlees moest aannemen; in 12 over de geestesgaven. Hij spreekt ook over de wijze waarop de vrouw zich in de gemeente moet gedragen (1 Kor. 11:2vv.), over de rechte avondmaalsviering (11:17vv.); over de plicht om hen die anderen onderwijzen van levensonderhoud te voorzien (Gal. 6:6); over de plicht acht te nemen op degenen die tweedracht en ergerissen aanrichten tegen de leer (Rom. 16:17).